

ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ДОРАДНИЦТВА В УКРАЇНІ (1995 – 2015 рр.)

Реформи в сільському господарстві незалежної України породили велику кількість нових приватних власників і користувачів земельних угідь. Значна частина з них – фермери, власники особистих селянських господарств – мають недостатній рівень сільськогосподарських знань, зокрема щодо використання новітніх технологій у рослинництві та тваринництві. Тому вони потребують професійної допомоги, консультування і підвищення рівня сільськогосподарських знань. Такі послуги є елементами сільськогосподарського дорадництва, як окремого виду діяльності в сільському господарстві. Автором проаналізовані етапи становлення та розвитку сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні та запропоновані напрями її удосконалення.

Ключові слова: сільськогосподарське дорадництво, дорадчі служби, дорадник, експерт-дорадник.

Сільське господарство України має певний досвід створення та функціонування сільськогосподарських дорадчих служб, які на постійній основі консультують сільськогосподарських виробників та сільських жителів сучасним методом господарювання та розвитку сільських територій (сільськогосподарські дорадчі служби). Ці служби, залучаючи науковців та освітян, навчають приватних власників, фермерів, фахівців агроформувань новим методам ведення сільськогосподарського виробництва в ринкових умовах, пропонують наукоємну продукцію, надають кваліфіковану допомогу у формуванні нових науково-виробничих структур та лобіюють інтереси селян у владних структурах. Проте з ряду причин цей напрям діяльності в Україні розвивається недостатньо.

Сільськогосподарська дорадча діяльність – це сукупність дій та заходів, спрямованих на задоволення потреб особистих селянських та фермерських господарств, господарських товариств, інших сільськогосподарських підприємств усіх форм власності і господарювання, а також сільського населення у підвищенні рівня знань та вдосконаленні практичних навичок прибуткового ведення господарства [1].

Міністерством аграрної політики та продовольства України і Національною асоціацією сільськогосподарських дорадчих служб України проведена значна законотворча та організаційна робота зі становлення сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні. У більшості областей починаючи з 1995 р. і до 2012 р. активно створювались та успішно функціонували обласні сільськогосподарські дорадчі служби. Потребують подальших досліджень питання відновлення та розвитку сільськогосподарської дорадчої діяльності в регіонах. Особливо це набуває актуальності за умов адаптації до стандартів ведення сільськогосподарства в країнах Європейського Союзу, згідно з якими діє низка програм підтримки фермерських (селянських) господарств.

Світовий досвід свідчить, що агроконсалтингова діяльність (в Україні така діяльність іменується сільськогосподарським дорадництвом) – це ефективний механізм управління інноваційним розвитком сільського господарства і сільських територій в умовах дерегуляції господарської діяльності та децентралізації влади, ефективний посередник між аграрною наукою, освітою і агропромисловим виробництвом, механізм ведення просвітницької роботи з малим агробізнесом і господарствами сільського населення з питань науково обґрунтованого ведення сільськогосподарської діяльності та сільського розвитку.

У країнах з ринковою економікою ще з ХІХ ст. почали створюватись інформаційно-консультаційні (консалтингові) служби. Нині в 154 країнах світу працюють понад 600 тис. фахівців-консультантів, що обслуговують 1,2 млрд. працівників сільського господарства [8, С. 6].

У Сполучених Штатах Америки – це служба Extension Service, в Англії – служба ADAS, у Фінляндії – асоціація сільськогосподарських центрів, в Російській Федерації – інформаційно-консультаційна служба, у Польщі – служба дорадництва і т.п. [6, С. 66].

У країнах світу дорадництво розвивалось за різними моделями: державною університетською (США), державною міністерською (Канада, Литва, Російська Федерація), приватною (Німеччина, Великобританія, Франція), громадською (Перу) та змішаною (Угорщина, Чехія, Україна) [11, С. 29]. Проте для всіх дорадчих служб є характерним те, що консалтингові (дорадчі) послуги мали право надавати лише атестовані дорадники та експерти-дорадники. А для того, щоб дорадчі послуги були незалежними і дорадчі служби представляли лише інтереси клієнтів, їм не дозволялось займатись іншими видами діяльності, зокрема, торгово-посередницькими.

Відомо, що перші практичні спроби поширення знань (extension) започатковані в 1867 р. професорсько-викладацьким персоналом Кембріджського університету [11, С. 28]. Проте дослідження автора свідчать, що на території сучасної України в бібліографії господарської літератури, виданої в Почаївській друкарні (Галичина), зустрічається надрукований ще в 1788 р. за редакцією Ленкевича ветеринарно-господарський порадишник «Книжица-Порадишник для господарства, указующая як ратувати в хворобах всякую скотину, то есть: коні, воли, вівці, свині, кози; як білити полотно, як боронити паші от саранчі, як ратувати от джуми, як губити гусельницю от капусти, як ловити рибу, як губити миші і щури, як ратувати людей, которих собаки скажені покусали, як ратувати чоловіка, которий не в давном времени з ума выйде» [10, С. 563].

Ці та інші публікації, а також діяльність в Галичині культурно-освітнього товариства «Просвіта» (1868), Крайового господарського товариства «Сільський господар» (1899) свідчать, що на західноукраїнських землях основи сільськогосподарського вишколу, суспільної агрономії, системи розповсюдження сільськогосподарських знань та інформації закладені значно раніше зарубіжних країн.

На територіях центральної, північно-східної, південної частини сучасної України, що входили до складу Російської імперії, у другій половині XIX ст. були створені сільськогосподарські дослідні поля (станції) – Харківське, Полтавське, Київське, Сумське, Херсонське, Одеське та ін., на яких разом з дослідницькою діяльністю активно пропагувались нові сорти, інноваційні технології обробітку ґрунту та вирощування сільськогосподарських культур. На них також були присутні в сучасному розумінні елементи сільськогосподарської дорадчої діяльності.

За радянської доби були продовжені польові дослідження науково-дослідними установами різного підпорядкування, розвивались школи передового досвіду. Наприклад, у Кіровоградській області на базі колгоспу «ХХ з'їзд КПРС» в 1962 р. двічі Героєм Соціалістичної Праці О.В. Гіталовим започаткована «Степова академія», в якій навчались сільські механізатори. Сільськогосподарські кадри підвищували рівень знань у Вищій партійній школі, функціонували виставки передового досвіду різного рівня. Проте за умов функціонування планової економіки господарська ініціатива керівників і спеціалістів господарств стримувалась вказівками планових органів, а відтак сільськогосподарське дорадництво в класичному розумінні розвиватись не могло.

Указом Президента України від 3 грудня 1999 р. № 1529/99 «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» з метою забезпечення реалізації державної аграрної політики, прискорення реформування та розвитку аграрного сектора економіки на засадах приватної власності було доручено органам державного управління здійснити організаційні заходи щодо реформування протягом грудня 1999 – квітня 2000 року колективних сільськогосподарських підприємств на засадах приватної власності на землю та майно. За цих умов стало можливе становлення та розвиток сільськогосподарського дорадництва в Україні.

Наукові дослідження з питань сільськогосподарського дорадництва, що виконували відомі вчені-аграрники П.Т. Саблук, М.Ф. Кропивко, В.А. Вергунов, Т.П. Кальна-Дубінюк, Р.М. Шмідт, М.Ф. Безкровний, Р.Я. Корінець та ін. становлять методологічні основи дорадництва.

Спільним наказом Міністерства аграрної політики, Української академії аграрних наук та Національного аграрного університету від 25 квітня 2001 р. № 114/36/165 «Про становлення і розвиток мережі сільськогосподарських дорадчих служб в Україні» затверджена Концепція становлення і розвитку мережі сільськогосподарських дорадчих служб в Україні та запропоновані заходи з розвитку цього виду діяльності, зокрема, щодо розробки та подання до Верховної Ради України проекту Закону України «Про Національну сільськогосподарську дорадчу службу» [6, С. 457].

У Київській області перша дорадча служба була створена у 2001 р. на базі сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу «Макарівський сільський сервісний центр». Згодом за підтримки Міністерства міжнародного розвитку Великобританії були створені Київська обласна аграрна дорадча служба і 5 фі-

лій у базових районах області: Макарівському, Згурівському, Білоцерківському, Ставищанському та Тетіївському.

У Донецькій області з 1998 р. функціонував за фінансової підтримки облдержадміністрації координаційний центр «ДАР», який надавав консультаційну і технічну допомогу щодо реформування сільськогосподарських підприємств. У 2000 р. за підтримки Департаменту Міжнародного розвитку Великобританії на базі проекту підтримки і розвитку агробізнесу та координаційного центру «ДАР» була створена незалежна сільськогосподарська консультаційна служба «Донецькагроконсалт». Її мета – сприяти реформуванню аграрного сектора економіки, створенню і функціонуванню фінансово стійких підприємств агробізнесу й відродженню сільської територіальної громади завдяки наданню професійних консультаційних послуг і освітній діяльності.

Основною ідеєю розвитку консультаційної служби стало наближення послуг, що надаються, до місця проживання клієнтів. Тому у 2000 р. було створено ще два регіональних консультаційних центри в Старобешівському і Слов'янському районах Донецької області. За безпосередньої участі консультантів цієї служби в Донецькій області було розпайовано 1,3 млн га сільськогосподарських угідь в 414 господарствах. Реорганізовано понад 20% колективних сільськогосподарських підприємств області.

У Запорізькій області на базі Таврійської державної агротехнічної академії у 2001 р. створено дорадчий центр «Агро-Таврія» і дорадчий пункт у селищі міського типу Василівка. На районному рівні консультування здійснюють відділи реформування сільського господарства управлінь сільського господарства і продовольства райдержадміністрацій.

З червня 2000 р. за підтримки проекту програми TACIS Європейського Союзу з метою сприяння прибутковому розвитку сільського господарства Львівщини та підвищення рівня життя сільського населення розпочала функціонувати Львівська аграрна дорадча служба, якою за два роки було створено 5 районних відділень дорадництва.

В Одеській області за підтримки Департаменту Міжнародного розвитку Великобританії у 2001 р. створено три сільських дорадчих центри – в Білгород-Дністровському, Великомихайлівському і Овідіопільському районах. Їх діяльність охоплює 24 сільські громади. За підтримки сільських дорадчих центрів створено шість громадських організацій, що впливають на розвиток соціальної інфраструктури в громадах та підвищують юридичну освіченість сільського населення [6, С. 90].

У Вінницькій, Хмельницькій та Черкаській областях дорадчі служби створені за підтримки Американської агенції з міжнародного розвитку при вищих навчальних закладах аграрної освіти – Вінницького державного аграрного університету, Уманського державного аграрного університету та Подільської державної аграрно-технічної академії.

У Вінницькому державному аграрному університеті в 1997 р. створений центр навчання та підтримки сільськогосподарських товаровиробників, який у

2000 р. реорганізований в Інститут післядипломної освіти та консультативно-інформаційного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників (як структурний підрозділ університету) з 27 районними відділками. Згодом (2002 р.) досвід створення інфраструктури дорадництва у Вінницькій області був поширений на Хмельницьку і Черкаську області – там на базі вищезгаданих університетів були сформовані Центри навчання та підтримки фермерів.

Чернігівська аграрна дорадча служба створена в 2001 р. за підтримки проекту програми ТАСІС – складається з центрального відділення та трьох регіональних відділень – Прилуцького, Ніжинського і Сосницького.

Сільськогосподарська дорадча служба Автономної республіки Крим розпочала свою діяльність у 1998 р. в складі Кримського державного аграрного навчально-консультаційного центру Міністерства сільського господарства і продовольства АР Крим (постанова Ради міністрів АР Крим від 22.06.1998 р. № 431 «Про створення консультаційної служби агропромислового комплексу Автономної Республіки Крим»). Служба створена без підтримки проектів іноземної допомоги і успішно функціонувала протягом тривалого часу. Була створена корпоративна інформаційно-комунікаційна мережа, в районах АР Крим створені районні інформаційні вузли цієї мережі. Служба започаткувала друкований орган – газету «Агросвіт», на шпальтах якої висвітлювались поточні питання інноваційного розвитку сільського господарства та надавались консультації.

Методологія та організація формування інфраструктури сільськогосподарського дорадництва була доручена створеному в лютому 2003 р. Навчально-координаційному центру сільськогосподарських дорадчих служб (свідоцтво про державну реєстрацію № 00338 – 2003), метою діяльності якого була організація підтримки створення мережі дорадчих служб, сприяння підвищенню рівня життя сільського населення та прибутковості сільськогосподарських товаровиробників, розвитку підприємництва та вирішення проблем зайнятості у сільській місцевості [6, С. 135].

Таким чином, за 1995 – 2005 рр. в 24 областях були сформовані юридичні особи – обласні сільськогосподарські дорадчі служби.

На думку експертів базовими для розвитку сільськогосподарської дорадчої діяльності можуть бути сільськогосподарські дорадчі служби організаційно-правових форм «Державне комерційне підприємство» та «Господарське товариство», які створюються на засадах державної чи приватної форм власності [7, С. 49].

У мережі науково-дослідних установ Української академії аграрних наук також створювались підрозділи з надання науково-консультаційних та інформаційних послуг сільськогосподарським товаровиробникам. Одночасно з ініціативи окремих науковців, що мали кваліфікаційні посвідчення дорадників (експертів-дорадників), створювались неприбуткові громадські організації з надання сільськогосподарських дорадчих послуг.

У реєстрі сільськогосподарських дорадчих служб, що ведеться Міністерством аграрної політики та продовольства України, зареєстровано 8 юридичних осіб, створених науковцями УААН. Це громадська організація (ГО) «Сумська

обласна сільськогосподарська дорадча служба», ТОВ «Запорізька обласна сільськогосподарська дорадча служба», ГО «Івано-Франківська сільськогосподарська дорадча служба», ГО «Одеська обласна сільськогосподарська дорадча служба», ГО «Черкаська обласна сільськогосподарська дорадча служба», ГО «Рівненська обласна сільськогосподарська дорадча служба «Наука». Зареєстровані також дорадчі служби із числа науковців Чернігівського інституту агропромислового виробництва та Хмельницької дослідної станції УААН.

У 2010 р. в сільському господарстві України працювало понад 500 дорадників і близько 1 тис. експертів-дорадників. Діяли обласні дорадчі служби, які мали у третині адміністративних районів свої відділення. Визначеними Міністерством аграрної політики та продовольства України аграрними університетами здійснювалась професійна передатестаційна підготовка сільськогосподарських дорадників та експертів-дорадників за програмами базової підготовки та підвищення кваліфікації. Розвивалась інфраструктура сільськогосподарського дорадництва. На основі Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» та підзаконних актів держави було сформоване правове поле сільськогосподарського дорадництва [1, 2, 3, 4].

Міністерством аграрної політики та продовольства України забезпечувалось ведення Єдиного державного реєстру сільськогосподарських дорадчих служб України і Реєстру сільськогосподарських дорадників та експертів-дорадників.

Розвитку сільськогосподарського дорадництва в Україні великою мірою сприяла створена у 2003 р. Всеукраїнська громадська організація «Національна асоціація сільськогосподарських дорадчих служб України» на чолі з її президентом Р.М. Шмідтом [6].

Значною мірою розвитку дорадництва сприяли створені (як прообраз відомих структур країн з ринковою економікою – Extension Service) за рішенням Міністерства аграрної політики та продовольства України і Української академії аграрних наук у 1998 р. регіональні центри наукового забезпечення агропромислового виробництва (спільний наказ від 29.01.1998 р. № 6/5 «Про вдосконалення наукового забезпечення агропромислового виробництва на регіональному рівні»). Вони і в даний час здійснюють наукове, освітнє, консультативне забезпечення суб'єктів аграрного бізнесу та сільських громад. Потенціал центрів – понад 5 тис. наукових працівників, в т.ч. 400 докторів наук та близько 2 тис. кандидатів наук.

Наукові установи НААН мають у своєму складі понад 450 сертифікованих експертів-дорадників і здійснюють науково-консультаційне та інформаційне забезпечення суб'єктів агропромислового виробництва з питань землеробства, рослинництва, тваринництва, ветеринарної медицини, харчової і переробної промисловості, механізації і електрифікації, аграрної економіки.

На дослідних полях та в господарствах центрів функціонують 215 науково-технологічних демонстраційних полігонів, 38 показових ферм, на яких демонструються кращі досягнення вчених-аграріїв, результати експериментального впровадження наукових розробок.

Одним із напрямів діяльності центрів є підвищення рівня знань та навчання методам сільськогосподарської практики фермерів, аграрних менеджерів та сільських жителів.

У 2010 – 2015 рр. навчання проводились переважно з відривом від виробництва в осінньо-зимовий період на базі «зимових шкіл» Департаментів агропромислового розвитку облдержадміністрацій та регіональних науково-дослідних установ Національної академії аграрних наук України. Щороку навчалось близько 50 тис. фахівців за напрямками сільськогосподарського виробництва, зберігання та переробки сільськогосподарської продукції [9].

Роль Міністерства аграрної політики та продовольства України як центрального органа виконавчої влади полягає у створенні умов для розвитку сільськогосподарського дорадництва та лобюванні цього виду діяльності у вищих органах державної влади. Однак після розпоряджень Кабінету Міністрів України щодо схвалення Концепції державної системи сільськогосподарського дорадництва та плану заходів з її реалізації, які прийняті у 2011 – 2012 рр., міністерство не ініціює подальший розвиток дорадництва [2, 3]. Так співпало, що у 2011 р. востаннє в бюджеті держави була передбачена «Державна підтримка сільськогосподарської дорадчої служби» в обсязі 2 млн грн. Загальновідомий принцип, що держава має інвестувати більше не виробництво, а знання, як це роблять усі розвинуті країни світу, стосовно сільськогосподарського дорадництва в Україні ще не дотримується.

Національною академією аграрних наук України відпрацьована та затверджена Концепція реформування аграрної науки (постанова Президії НААН від 22.12.2016, протокол № 22), в якій важливе значення приділяється питанням інноваційного розвитку АПК та сільськогосподарського дорадництва.

Узагальнюючи діяльність сільськогосподарських дорадчих служб в Україні можна виділити такі найхарактерніші риси в їх організації і функціонуванні:

– держава має забезпечувати «сприяння інноваціям шляхом проведення досліджень та просування системи дорадництва до сільгосп виробників» [4];

– наукові дослідження з питань дорадництва мають розвивати теорію та методологічні підходи до формування дорадчих служб, створювати методичну базу для його використання і впровадження в аграрному секторі економіки. Їх узагальнення і доведення до практичних рекомендацій дозволить вирішити проблему підвищення ефективності функціонування дорадчих служб.

– в рамках виконання Єдиної комплексної стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015 – 2020 рр. регіональним органам влади, науковим установам та освітнім закладам аграрного профілю доцільно розширити спектр дорадницьких послуг, модернізувати їхню мережу шляхом запровадження нових дорадницьких методів та навчання дорадників» [5].

Законом України «Про державний бюджет України на 2018 рік» передбачена підтримка фермерства в обсязі 1 млрд грн. За статистикою площа сільськогосподарських угідь, зайнятих фермерськими господарствами становить 4,2 млн гектарів. На думку автора доцільно із цієї суми виділити певну частину, наприклад 42 млн грн. (з розрахунку 10 грн на гектар сільськогосподарських

угідь) на консультаційні послуги. Виділяти ці кошти краще фермерам, аби вони мали свободу вибору консультаційних фірм. Невикористані фермером за 2018 р. кошти на консультаційні послуги повернути в бюджет держави. Такий принцип підтримки сільськогосподарського дорадництва позитивно зарекомендував себе в країнах Європи з перехідною економікою.

На часі організація надання науково-консультаційної підтримки селянам, сільським та об'єднаним територіальним громадам у вирішенні земельних питань, в залученні сільських жителів до суспільного виробництва, в розробці та реалізації програм соціально-економічного розвитку сільських територіальних громад, в організації виробничих та обслуговуючих кооперативів, у формуванні заможного селянина.

Джерела та література

1. Про сільськогосподарську дорадчу діяльність: Закон України від 17 чер. 2004 р. № 1807 – IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1807-15> (дата звернення 29.11.2017).
2. Про схвалення Концепції формування державної системи сільськогосподарського дорадництва: Розпорядження КМУ від 31 жовт. 2011 р. № 1098-р URL:<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1098-2011-p> (дата звернення 29.11.2017).
3. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції формування державної системи сільськогосподарського дорадництва на період до 2015 року: Розпорядження КМУ від 23 трав. 2012 р. № 303-р URL:<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/303-2012> (дата зверн. 02.12.2017).
4. Угода про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом (ст. 404) URL: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=248387631 (дата звернення 10.11.2017)
5. Єдина комплексна стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015 – 2020 роки: М-во аграрн. Політики та продовольства України. URL:<http://minagro.gov.ua/node/16025> (дата звернення 02.12.2017)
6. Основи сільськогосподарського дорадництва в Україні.: навчальний посібник для дорадчих служб / за ред. Романа Шмідта. – Львів: Вид-во НВФ «Українські технології», 2003. – 680 с.
7. Про сільськогосподарську дорадчу діяльність. Закон України: науково-практичний коментар / Корінець Р.Я., Гриценко М.П., Берездецький Ю.М., Кухарук Ю.Я. та ін. / за ред. Р.Я. Корінця. – Львів: Вид-во НВФ «Українські технології», 2007. – 248 с.
8. Безкровний М.Ф. Формування і функціонування регіональної інформаційно-консультаційної служби: монографія. – К.: ЦП «Компринт», 2015. – 425 с. ISBN 978-966-929-048-9.
9. Звіт про діяльність Національної академії аграрних наук України за 2011 рік. – К: Вид-во «Аграрна наука», 2012. – 370 с.
10. Крайове господарське товариство «Сільський господар» у Львові 1899-1944 / Дубрівний П., Каплистий М., Боровський М. та ін.: – Нью-Йорк, 1970. – 597 с. LibraryofCongressCatalogCard № 67–21811.
11. Основи аграрного консалтингу: навч. посіб. / М.Ф. Кропивко, Т.П. Кальна-Дубінюк, М. Безкровний та ін. – Москва: Агроконсалт, 2004. – 291 с.

References

1. Zakon Ukrainy «Pro silskohospodarsku doradchu diialnist» : pryiniaty 17 chervnia 2004 roku № 1807 – IV [The Law of Ukraine On the agricultural advisory activity from June 17 2004, № 1807 – IV] (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1807-15> [in Ukrainian].

2. Rozporiadzhennia KMU «Pro skhvalennia Kontseptsii formuvannia derzhavnoi systemy silskohospodarskoho doradnytstva» vid 31 zhovtnia 2011 r. № 1098-r [Order of KMU «About the approval of the Concept for the formation of the state system of agricultural advisory services»] (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1098-2011-r> [in Ukrainian].
3. Rozporiadzhennia KMU «Pro zatverdzhennia planu zakhodiv shchodo realizatsii Kontseptsii formuvannia derzhavnoi systemy silskohospodarskoho doradnytstva na period do 2015 roku» vid 23 travnia 2012 r. № 303-r [Order of KMU «On approval of the plan of measures for the implementation of the Concept for the formation of the state system of agricultural advisory services up to 2015»] (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/303-2012> [in Ukrainian].
4. Uhoda pro Asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Soiuzom (st. 404) [Agreement on Association between Ukraine and the European Union] (n.d.). *kmu.gov.ua*. Retrieved from http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=248387631 [in Ukrainian].
5. Yedyna kompleksna stratehiia rozvytku silskoho hospodarstva ta silskykh terytorii na 2015-2020 roky [Integrated Strategy for the Development of Agriculture and Rural Areas for 2015-2020] (n.d.). *minagro.gov.ua*. Retrieved from <http://minagro.gov.ua/node/16017> [in Ukrainian].
6. Shmidt R. (Eds.). (2003). *Osnovy silskohospodarskoho doradnytstva v Ukraini. Navchalnyi posibnyk dlia doradchykh sluzhb.* [Fundamentals of agricultural advisory services in Ukraine]. Lviv: NVF «Ukrainski tekhnolohii» [in Ukrainian].
7. Hrytsenko M.P., Berezdetskyi Yu.M., Kukharuk Yu.Ia., Korinets R.Ia. (Ed.). (2007) *Zakon Ukrainy «Pro silskohospodarsku doradchu diialnist»: Naukovo-praktychnyi komentar* [On Agricultural Advisory Activities]. Lviv: Vyd-vo NVF «Ukrainski tekhnolohii» [in Ukrainian].
8. Bezkrivnyi M.F. (2015). *Formuvannia i funktsionuvannia rehionalnoi informatsiino-konsultatsiinoi sluzhby: monohrafiia* [Formation and functioning of the regional information and consultation service] Kyiv: TsP «Komprynt» [in Ukrainian].
9. *Zvit pro diialnist Natsionalnoi akademii ahrarynykh nauk Ukrainy za 2011 rik* [Report on the activities of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine for 2011]. (2012). Kyiv: Vyd-vo «Ahrarna nauka» [in Ukrainian].
10. Dubrivnyi P., Kaplysty M., Borovskyi M. (1970). *Kraiove hospodarske tovarystvo «Silskyi hospodar» u Lvovi 1899-1944.* [Regional economic society "Farmer" in Lviv 1899-1944]. New-York: Library of Congress Catalog Card № 67-21811 [in Ukrainian].
11. Kropyvko M.F., Kalna-Dubiniuk T.P., Bezkrivnyi M.F. (2004) *Osnovy ahrarynoho konsaltnhu: Navchalnyi posibnyk* [Fundamentals of agrarian consulting]. Moscow: Ahrokonsalt [in Ukrainian].

Белова О.И. Историческая ретроспектива развития сельскохозяйственного консультирования в Украине (1995 – 2015 гг.)

Реформы в сельском хозяйстве независимой Украины породили большое число новых частных собственников и пользователей земельных угодий. Большая часть из них – фермеры, собственники частных сельских хозяйств имеют недостаточный уровень сельскохозяйственных знаний, в частности об использовании новейших технологий в растениеводстве и животноводстве. Поэтому они требуют профессиональной помощи, консультирования и повышения уровня сельскохозяйственных знаний. Автором проанализированы этапы развития сельскохозяйственной информационно-консультационной деятельности в Украине и предложены пути ее усовершенствования.

Ключевые слова: сельскохозяйственная консультационная деятельность, информационно-консультационные службы, консультант, эксперт-консультант.

Belova O.I. Historical retrospective for development of agricultural administration in Ukraine (1995 – 2015)

The reforms in the agriculture of independent Ukraine have generated a large number of new private landowners and users. A significant part of them - farmers, owners of private peasant farms - have an inadequate level of agricultural knowledge, in particular, with regard to the use of the latest technologies in crop and livestock production. Therefore, they need professional assistance, advice and raising the level of agricultural knowledge. Such services are elements of agricultural advisory services as a separate activity in agriculture. The author analyzes the stages of development of agricultural advisory activity in Ukraine and proposes directions for its improvement.

Keywords: *agricultural advisory services, advisory services, advisor, expert advisor.*

УДК 63:001+378 (477):929 "Тушкан 1867/1942"
Вергунов В.А.

**ПРОФЕСОР ПАВЛО ФЕДОРОВИЧ ТУШКАН (ТУШКАНОВ)
(1867–1942): ЖИТТЯ ВІДДАНЕ АГРАРНИЙ НАУЦІ Й ОСВІТІ
УКРАЇНИ**

Уперше всебічно розкрито життєву долю та перебіг творчих звитяг Павла Федоровича Тушкана (Тушканова) (1867–1942). Детально проаналізовано його напрацювання на ниві становлення й розвитку аграрної науки та освіти в Україні. Серед них особливе місце посідає Полтавщина протягом 1894–1899 та 1927–1934 рр. У перший період він – помічник директора Полтавського дослідного поля та секретар Полтавського товариства сільського господарства, а у другий – професор і фундатор, перший завідувач кафедри землеробства Полтавського сільськогосподарського інституту. Доведена визначальна роль ученого в організації галузевої освіти в часи Української революції (1917–1919) та сільськогосподарської дослідної справи по лінії Сільськогосподарського наукового комітету України (1921–1927) і Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук (1934–1936). Константована громадська й політична діяльність П.Ф. Тушкана на ниві археології.

Ключові слова: *Павло Федорович Тушкан (Тушканов), Полтавське дослідне поле, Полтавське товариство сільського господарства, Полтавський сільськогосподарський інститут, кафедра землеробства, Українська революція, Сільськогосподарський науковий комітет України, Всеукраїнська академія сільськогосподарських наук, аграрна наука, аграрна освіта, археологія.*

Цього року виповнилося 150 років від дня народження неординарної особистості, справжнього українця за зроблене в ім'я майбутнього, знаного організатора сільськогосподарської дослідної справи й галузевої освіти на українських землях Петра Федоровича Тушкана (Тушканова) (1867–1942). Його життя є прикладом самовідданого служіння національній ідеї за покликом серця, незважаючи на різні системи влади, партійну приналежність, віросповідання тощо. Багато в чому саме завдяки таким свідомим патріотам, зрештою, 26 років тому ствердилася державність України. Чи пам'ятає країна про внесок П.Ф. Тушкана в її розбудову? Мабуть, ні!

До жодного енциклопедичного довідника біографічні відомості про П.Ф. Тушкана не увійшли. Лише полтавці до 150-річчя Полтавського товариства сільського господарства підготували серію видань, в яких довели місце і